

פני העובדות – באשר לפניו של 'יהוה' – מאמר תגובה לפרסום של פרופ' גרפינקל

הכותבים: שועה קיסילביץ', עידו קוך, עודד ליפשיץ ודוד ונדרהופט

תורגם לא במלואו ונערך על ידי תגליות מתוך מהדורת חורף 2020 של כתב העת Biblical Archaeological Review

התמונות במאמר נלקחו מתוך כתב העת BAR ©

בפרסום האחרון של כתב העת BAR, יוסף גרפינקל טען כי יש לראות פסלון חרס אנתרופומורפי (בצורת אדם) מחירבת קייאפה, שני ראשי חרס דומים ושני פסלוני סוסים מתל מוצא, ושני כלים אנתרופומורפיים מאוסף דיין, כטיפוס צלמית גברית מראשית תקופת הברזל ב' (המאות העשירית והתשיעית לפני הספירה). הוא מפרש שלוש מדמויות אלה כמייצגות רוכב וסוס. גרפינקל מציע שהתנ"ך מתאר לפעמים את 'יהוה' כרוכב על סוס, וכתוצאה מכך מכריז כי ראשי החרס מקייאפה ומוצא הם סוג של צלמית איקונוגרפית ייחודית המייצגת אל זכר, אולי 'יהוה'. למרבה הצער, הטיעון של גרפינקל רצוף אי דיוקים, והמתודולוגיה שלו מתעלמת מראיות זמינות של אמנות פלסטית קדומה (בחרס) ומחקר הדת של ישראל הקדום. אנו דוחים את פרשנותו של גרפינקל על חפצי החרס הפיגורטיביים, את המסגרת הפרשנית שלו ואת המטפורה לכאורה של 'יהוה' כרוכב על סוס.

הדיון האיקונוגרפי והטיפולוגי של גרפינקל מבוסס על מכלול של שבעה חפצי חרס: ראש אנתרופומורפי מחירבת קייאפה, שני ראשים אנתרופומורפיים ושני פסלוני סוסים מתל מוצא, ושני כלים לא מתועדים מאוסף דיין שמקורם בשוק העתיקות - פך מסגנת מסוג פלשתי, וכלי דמוי רוכב וסוס. גרפינקל טוען כי ארבעת הפריטים ממוצא מייצגים שני חפצים בלבד, וכל אחד משני הראשים הנפרדים צריך להיות משויך לסוס. אולם גרפינקל מתעלם מההבדלים הטיפולוגיים, הסגנוניים והטכנולוגיים הברורים שלהם, אשר שוללים חיבור כזה. יתר על כן, הייצוג הסכמטי הבסיסי של כלי החרס של סוס ורוכב, שעוצב ככלי נוזלים אחיד ובלתי נפרד, שונה באופן ניכר מתווי הפנים המפורטים של הראשים האנתרופומורפיים שנחשפו במוצא ובקייאפה. הפסלונים של מוצא מהווים בסיס לזיהויו של גרפינקל את הפריטים כתיאור של אלוהות. מכיוון שהאובייקטים ממוצא נמצאו בהקשר פולחני ברור, אין עוררין על אופיים הדתי ומהותם. אך בהיעדר סמנים אלוהיים ובהתחשב בדמיונם לדמויות חרס ברחבי האזור, לא ניתן להניח כמו

הפסלון מקייאפה – חזית ופרופיל

מאליו שהם מתארים אלים.

שני הפסלונים ממוצא – צילום חזית ופרופיל לכל פסלון

ארבעת הפסלונים ממוצא עוצבו בעבודת יד בחומר מקומי. מידות ראש האחד, כ-2.7 ס"מ ורוחבו כ-2.5 ס"מ, ואילו מידות הראש השני כ-3.2 ס"מ ורוחבו 2.7 ס"מ. על פי העיצוב שלהם, ניכר שבוצעו בפסלונים הכנות להצגת שיער, ולכן החלק העליון של הראש עוצב עם קצוות מורמים. תווי הפנים בולטים וכוללים אף עם נחיריים מנוקבים, אוזניים, עיניים מנוקבות במרכז כדי לדמות את האישון וסנטר מחודד. באחד הראשים יש ניקוב על הסנטר אשר נועד לזקן ומציין את המן הגברי של הדמות. יתכן שאחד הפסלונים היה במקורו הרוכב שהורכב על פסלון הסוס הגדול יותר שנחשף באתר. עם זאת, יכול להיות שהפסלונים היו מחוברים לכלי או לאובייקט אחר, כגון כן חרס או דגם מקדש (למשל, כדוגמת מודל המקדש מתל רחוב). הפסלונים הזואומורפיים (בעלי צורה של בעלי חיים), שנחשפו במוצא, מתארים שני סוסים רתומים אך שונים זה מזה בגודל, בפירוט ובעיצוב. הפסלון

הגדול מעוצב בקפידה, ופרטיו הריאליסטיים כוללים את ראשיית המושכות ואת כף רגלו השמאלית של רוכב, שגופו לא נשמר; יתכן שאחד הראשים האנתרופומורפיים היה של הרוכב, אך לא ניתן להוכיח זאת. בעוד שגופו של הסוס חלול, ראשו ורגליו מוצקים. הפסלון הקטן יותר מוצק לחלוטין ומעוצב בצורה סכמטית יותר, המתארת שרידי מטען או רוכב על גב הסוס. גרפינקל מתעלם מהשונות הטיפולוגית, הטכנולוגית והאיקונוגרפית בדיון אותו הוא עורך בפסלוני מוצא. הוא גם מתעלם ממצאים אחרים מתקופת הברזל אותם ניתן להקביל ולהשוות לממצאים מקייאפה וממוצא. למשל, פסלונים אנתרופומורפיים ידועים מאשדוד, מתל כנרת על שפת הכנרת, וכן ראשי סוסים שהתגלו בתל אל-פרעה צפון (תרצה המקראית) ובתל רחוב בעמק הירדן. דוגמאות אלה מציגות את אותה טכניקת ניקוב, תווי פנים, שיער ראש (לדמויות האנתרופומורפיות) וראשיה (לסוסים). פסלונים אלה מספקים מקבילות טובות לפסלוני מוצא ולקייאפה מאשר הכלים מאוסף דיין שמקורם לא ברור. הדמיון בשער הראש, בעיניים ובטכניקת הניקוב, המוצגים בראשי האדם ממוצא ומקייאפה אינו מבחין פסלונים אלה כקבוצה מיוחדת. למעשה, ההפך הוא הנכון - גודלו הגדול ופרופורציות הפנים הלא טיפוסיות של הראש מקייאפה מבדיל אותו משאר הפסלונים של התקופה,

פסלון הסוס הקטן ממוצא

פסלון הסוס הגדול ממוצא

כולל מהראשים ממוצא.

באשר למשמעות של סוסים ורוכבים: סוסים הם הסוג הנפוץ ביותר של בעלי חיים המיוצגים באמנות הפלסטית בתקופת הברזל (בערך 1200-586 לפסה"נ). פסלוני סוסים מופיעים במספר הולך וגדל, לצד כלים בצורת סוס, במהלך המאות העשירית והתשיעית לפסה"נ, בעיקר בממלכת ישראל. הופעתם נקשרה לחשיבות המתעוררת של פרשים רוכבי מרכבות תומות לסוסים ברחבי המזרח הקדום. פסלוני סוסים, שלעתים עוצבו עם רוכב על גבם, נפוצים בכל מקום בדרום הלבנט מהמאה השמינית לפני הספירה וביהודה הם מופיעים בהמונים. בהצגתו ובפרשנותו על הממצאים מקייאפה, ממוצא ומשוק העתיקות, גרפינקל מביא כמה טיעונים שאינם עומדים במבחן:

(1) לטענתו, הסוסים ממוצא חלולים ודומים לכלי חרס, ויחד עם פסלוני ראשי האדם ממוצא ומקייאפה הם דומים טיפולוגית, סגנונית וטכנולוגית לשני הכלים משוק העתיקות. עם זאת, מלבד גוף הפסלון הגדול יותר, צלמיות הסוס ממוצא אינן חלולות, והן אינם כלי קיבול. היחס הלא פרופורציונלי של פסלון הסוס הקטן לעומת ראשי האדם מונע את האפשרות שאחד מראשי האדם יכול היה להתאים כרוכב של מי מהסוסים. ארבעת שברי הפסלונים ממוצא אינם מייצגים לפיכך שני פסלוני סוסים ורוכבים.

(2) גרפינקל טוען שהראש מקייאפה, הפסלונים ממוצא ושני הכלים מאוסף דיין מהווים סוג חדש של פסלון גברי, כאשר שלושת הדמויות מייצגות רוכב על סוס. גרפינקל מתעלם מהבדל הטיפולוגי, הסגנוני והטכנולוגי בין הפסלונים ובוחר להציג רק הקבלות ותכונות משותפות ביניהם. בנוסף, לראש מקייאפה אין זקן או שום סימן מגדרי ברור אחר. לאור צווארו הרחב, גרפינקל אף ציין כי ייתכן שלא היה כלל פסלון, ויכול להיות שהדמות הייתה מחוברת לכלי חרס. אם כך, זיהוי הראש כרוכב על סוס כלל לא ודאי.

3) לבסוף, גרפינקל טוען כי ראשי קייאפה ומוצא מדהימים בגודלם, בהשוואה לפסלונים אנתרופומורפיים המתוארכים החל בתקופות פרהיסטוריות ועד לתקופת הברזל, ובמרכיבי הפנים המודגשים והמעוצבים שלהם (עיניים, אוזניים, אף, פה וזקן). לטענת גרפינקל אותה גישה איקונוגרפית נראית בשני הכלים מאוסף דיין. הוא יוצר זיקה בין התכונות הללו לביטוי המקראי "לפני האדון", קורא אותו כ"פניו של יהוה". לדעתו ביטוי זה שאב השראה מחוויית עלייה לרגל וצפייה בפסל או בדמות ממשית בפולחן. טיעון זה מבוסס על טעות בשרטוט פסלוני הראש ממוצא שהוכנו על ידי גרפינקל. הוא ביסס את השרטוט על תצלומי הפריטים שפורסמו, ומלבד אי הדיוקים הנובעים מציור חפצים מתצלום בלבד, הם מתארים קנה מידה שגוי לראשים האנתרופומורפיים ממוצא. במילים אחרות, בעוד שראש קייאפה גדול מהמוצע, ראשי מוצא אינם, ותווי הפנים שלהם אינם ייחודיים והם דומים לדמויות ברחבי האזור. עם זאת, תווי פנים אלה אינם מופיעים על רוכב הסוס מאוסף דיין, ובכל זאת גרפינקל בחר לכלול כלי זה כתמיכה בטיעונו. לסיכום, אין שום סיבה המבוססת על דמיון, תאריך או נקודת מוצא, להבחין את הדמויות האנתרופומורפיות ממוצא, מקייאפה ומאוסף דיין כמיוחדות או כשייכות לטיפוס יחיד ומיוחד.

דמויות חרס אנתרופומורפיות וזואומורפיות מן המאות העשירית-תשיעית לפני הספירה מתאפיינות בעיצוב ייחודי שנעלם במכלולים המיוצרים בכמויות במאות השמינית עד השישית לפני הספירה, והם ראויים להתייחסות מיוחדת ונפרדת. הטעות המתודולוגית העיקרית במאמרו של גרפינקל הינה ההתעלמות הכמעט מוחלטת מפרסומים אודות פסלוני חרס ואמנות פלסטית בלבנט הקדום ואף מחוצה לו. גרפינקל טוען כי התיאור הפיזי של 'יהוה' נפסק במאה השמינית לפסה"נ, "מכיוון שהצלמיות הללו, התגלו בהקשרים המתוארכים למאה העשירית והתשיעית לפני הספירה, אך לא במאה השמינית לפני הספירה." אמירה זו אינה נכונה בעליל, שכן המאה השמינית היא בדיוק התקופה בה פסלוני רוכב-סוסים נמצאים בכל מקום ביהודה ובכל המזרח הקדום ומזרח הים האגאי. אם היינו מתבססים על הטיפולוגיה החדשה המוצעת על ידי גרפינקל, הכוללת בתוכה את כלי הסוס והרוכב מאוסף דיין, אזי ישנם עשרות צלמיות של סוסים ורוכבים שניתן היה לזהותם כ'יהוה' מהמאות השמינית עד השישית לפני הספירה וזה ממש לא מתיישב עם מסקנותיו של גרפינקל.

הטקסטים המקראיים עליהם נסמך גרפינקל אינם תומכים בעניינו. הוא טוען ש'יהוה' תואר כמו האל הכנעני בעל, כ"רוכב ענן" ואפילו חולק את אותו כינוי, כפי שציינו חוקרים רבים. אך הכינוי הזה, בהתייחס לבעל ול'יהוה', מבוסס על תיאור הענן (או העננים) כמרכבתו. אף אלוהים אינו מתואר מעולם רכוב על סוס. למעשה, אלי הסערה של המזרח הקדום תוארו בדרך כלל רוכבים על כרכרות רתומות על ידי דרקוני אריות, שוורים וסוסים. אולם אף אחד מהטקסטים המקראיים המצוטטים על ידי גרפינקל אינו תומך ברעיון לפיו 'יהוה' רכוב על סוס. בעוד שהוא מצטט מהפסוקים המכילים את הפועל העברי "רכב", הוא מתעלם משמואל ב' כב, יא ומתהילים יח, יא, שם כתוב "וַיִּרְכַּב עַל-כְּרוֹב, וַיֵּעַף". נזכיר שכרובים הם יצורים מכונפים (ראה שמות כה, כ). דברים לג, כו מתייחס לאלוהים (אל, לא 'יהוה') "רֶכַב שָׁמַיִם בְּעֶזְרָךְ, וּבְגִאֲוֹתוֹ

תבליט האל הדד ממקדש אל הסערה בחלב, סוריה
שנת 900 לערך

שְׁחָקִים. " הפועל העברי רכב מרמז שהשמיים או העננים הם מרכבתו של האל, והמזמור מתאר את העננים כרכבו של אל.

לסיכום, הממצאים מקייאפה וממוצא בעלי תרומה משמעותית לחקר הדת בישראל וביהודה, במיוחד במהלך התקופה המכוננת (המאות העשירית-תשיעית לפסה"נ). ממצאים אלה אפשרו לנו להעריך מחדש ממצאים ומחקרים קודמים ולקדם את ההבנה שלנו. למרות זאת, הם לא יוצאי דופן במראה והם אינם מופע ייחודי במרחב של ריקנות אינטלקטואלית או חומרית.